

ความหมายของคำว่า “การศึกษา” (Education)

1. พิจารณาในความหมายกว้าง การศึกษามาถึงการปลูกฝังประสบการณ์อย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถทำได้โดยผ่านทางกระบวนการเรียนรู้ เพื่อก่อให้เกิดเป็นความรู้ ความคิด นำมานำดัดแปลงเพื่อความเข้าใจตนเอง เข้าใจวัฒนธรรมและสังคม เพื่อประโยชน์ในการดำรงตนเป็นสมาชิกในสังคม การศึกษาในความหมายกว้างนี้ ไม่ใช่หมายถึงเฉพาะการเรียนหนังสือในห้องเรียน ในโรงเรียนเท่านั้น แต่แบบทุกอย่างที่เกิดขึ้นรอบตัวเกี่ยวข้องกับตัวเราในชีวิตประจำวันล้วนแต่เป็นการศึกษาทั้งสิ้น เช่น การอบรมให้รู้ระเบียบทางสังคม หรือการอบรมสั่งสอนที่ได้จากบุคคลรอบตัวเรา การพูดคุยสนทนากับบุคคลต่าง ๆ การอ่านหนังสือทุกประเภท การฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ ดูภาพยนตร์ การฝึกหัด การฝึกฝนให้เกิดความสามารถและความชำนาญ การเข้าอบรมวิชาชีพระยะสั้น ฯลฯ การเข้าร่วมพัฒนากิจกรรม ประชุม สัมมนา เป็นต้น

2. พิจารณาในความหมายแคบลงมา การศึกษามาถึงการเรียนรู้ ซึ่งเน้นการเรียนรู้ทางวิชาการ ในลักษณะของการศึกษาที่เป็นแบบแผน หรือเป็นทางการ (Formal Education) หรือตรงกับความหมายที่เรียกว่า การเรียนหนังสือนั่นเอง การเรียนรู้ในความหมายนี้ จะมีสถาบันการศึกษา ทำหน้าที่รับผิดชอบงานด้านนี้ มีบุคคลผู้มีความชำนาญเฉพาะอย่าง ที่ใช้เทคนิควิธีการสอนในลักษณะพิเศษเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ มีการประเมินผลคือการสอบ และมีระยะเวลาในการเรียน

3. Dictionary of Modern Sociology ให้คำอธิบายไว้ว่า การศึกษา เป็นการขยายความรู้ให้กว้างขวาง เป็นความรู้ส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดที่คนต้องการนำมาเพื่อพัฒนาตนเอง กระบวนการนี้ได้มาโดยการใช้เทคนิคของการอบรมให้รู้ระเบียบทางสังคมอย่างเป็นทางการเข้าไปด้วย กระบวนการนี้ประกอบด้วยการสอนอย่างเป็นระบบ สอนในสถาบันการศึกษา โดยบุคคลผู้ได้รับการฝึกหัดทางด้านนี้โดยตรง กระบวนการนี้เป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งของลักษณะแห่งความเป็นมนุษย์ในสังคม

(T. T. Hoult, 1982 : 116)

4. ทัศนะทางสังคมวิทยา การศึกษาเป็นการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์อย่างเป็นทางการ หรือโดยตัวใจ และอย่างไม่เป็นทางการ หรือเกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว เพื่อก่อให้เกิดการรักษา สร้างสรรค์

ประดิษฐ์คิดค้น ปรับปรุง ถ่ายทอด กระจายเผยแพร่วัฒนธรรม ในสังคมแบบง่าย ๆ เช่น สังคมชนบท สังคมเกษตร กระบวนการนี้มักเป็นไปอย่างไม่เป็นทางการ ออกมานิรูปของพิธีกรรมต่าง ๆ ในสังคมอุดตสาหกรรม สังคมเมือง และสังคมที่พัฒนาแล้ว การศึกษาทำหน้าที่ดังกล่าวเพื่อให้ตรงกับความต้องการของสังคม เพื่อใช้เป็นพื้นฐานทางค้านศิลธรรมจรรยา การรู้หนังสือ การคำนวณ การฝึกหัดให้เกิดความชำนาญ เพื่อผลทางเศรษฐกิจและสังคม และเพื่อเพิ่มพูนความรู้โดยผ่านทางการค้นคว้าวิจัย (G. D. Mitchell, 1968 : 198)

5. ความหมายทางทฤษฎีทางสังคมวิทยาการศึกษา หมายถึงกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งระบบโรงเรียน (Schooling) เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการนี้ การอบรมสั่งสอนคนให้ดำรงตนอยู่ในบรรทัดฐานของสังคม เป็นหน้าที่ของการศึกษา (Meyer Fortes, 1975 : 15)

ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมนี้ ในสังคมที่เจริญแล้วจะถ่ายทอดโดยผ่านระบบโรงเรียน ส่วนในสังคมที่ยังไม่เจริญ เช่น สังคมระดับผ่า สังคมดั้งเดิม การถ่ายทอดวัฒนธรรมทำได้โดยผ่านทางพิธีกรรมทางชนบทรวมเนี่ยมประเพณีและศาสนา เพราะยังไม่มีสถาบันการศึกษาในสังคมแบบนี้ แต่อย่างไรก็ตามการถ่ายทอดวัฒนธรรมในแบบทุกสังคม ก็มีจุดประสงค์เพื่อก่อให้เกิดการอนุรักษ์ สร้างสรรค์ ปรับปรุง เผยแพร่ ถ่ายทอด และพัฒนาวัฒนธรรมซึ่งเป็นมรดกคู่สังคม

6. ตามทัศนะของนักสังคมวิทยาการศึกษา “Education” เป็นกระบวนการควบคุมโดยการรู้สำนึกรัก ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมจะเกิดขึ้นในด้านบุคคลเอง และโดยผ่านทางบุคคลภายนอก จากทัศนะนี้ การศึกษาจึงเป็นกระบวนการที่เริ่มต้นแต่เกิด และต่อเนื่องไปจนตลอดชีวิต คนอาจพูดได้ว่า “Education is life and all of life is education” ซึ่งคำกล่าววนี้ตรงกับหลักปรัชญาของ John Dewey ที่เปลี่ยนหมายของ การศึกษา ว่า ที่ว่าชีวิตหมายถึงการเจริญเติบโต สิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ได้โดยมีการพัฒนาจากขั้นหนึ่งไปยังอีกขั้นหนึ่งนั้น การศึกษาหมายถึงสภาพที่สร้างความมั่นคงให้แก่การเจริญเติบโต หรือความพอดีของชีวิตโดยไม่จำกัดอาชญา กระบวนการทางการศึกษา เป็นการต่อเนื่องของกระบวนการปรับตัว ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะเพิ่มพูนความสามารถแห่งการเจริญเติบโตในทุกขั้นตอน ซึ่งปรัชญาได้อีกฐานของการศึกษาสมัยใหม่

สรุปได้ว่า การศึกษาคือ การสร้างสมและถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ของมนุษย์ เพื่อการแก้ปัญหาและยังให้เกิดความเจริญ การศึกษามีความจำเป็นต่อเนื่อง และต้องการการเปลี่ยนแปลงแก้ไขระบบการอยู่เสมอ การศึกษามีความหมายกว้างไกล และลึกกว่าการเรียนหนังสือและการไปโรงเรียน ก่อให้เกิดความเจริญทางวุฒิปัญญา จิตใจ สังคม และพลานามัย การศึกษาดำเนินอยู่

อย่างเป็นทางการในสถานศึกษา แต่การศึกษาส่วนใหญ่เกิดขึ้นนอกสถานศึกษา การศึกษามิใช่การเรียนรู้เนื้อวิชา แต่เป็นการเรียนให้ได้ความคิด และระบบการศึกษาที่ดี การศึกษาเป็นการโน้มนำให้บุคคลเกิดความประทับใจ และพัฒนาความสามารถของตน ให้รู้ว่าตนทำอะไรได้มากกว่าการฝึกฝนอาชีพเฉพาะอย่าง (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2514 : 4)

กล่าวได้ว่าการศึกษาเป็นเสมือนกลไกที่เป็นรูปแบบของสังคมที่ใช้ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมนี้เป็นหน้าที่ของกระบวนการทางการศึกษา สำหรับสังคม โรงเรียนทำหน้าที่รักษาไว้ซึ่งมรดกทางสังคม สำหรับบุคคล โรงเรียนทำหน้าที่ส่งผ่าน ถ่ายทอด หรือสอนให้รู้ถึงมรดกทางสังคมเหล่านี้ เพราะฉะนั้น การศึกษาในความหมายกว้าง ๆ นี้ จึงเป็นความหมายเดียวกันคำว่า การอบรมให้รู้ ระเบียบของสังคม ซึ่งเป็นกระบวนการที่บุคคลถูกปลูกฝังอบรมให้ดำรงตนอยู่ได้ในชุมชน ซึ่งกระบวนการอบรมหรือการศึกษานี้เป็นเสมือนตัวขับเคลื่อนพฤติกรรมของคนให้เป็นที่ยอมรับในสังคม เป็นเสมือนพลังให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตทุกคน

E. G. Payne ได้กล่าวเสริมไว้ว่า นโยบายที่การศึกษาถูกคิดว่าเป็นกระบวนการแห่งการพัฒนาการ (Development) และการเจริญเติบโต (Growth) การศึกษาประกอบด้วยการเปลี่ยนแปลงแห่งพฤติกรรม การเปลี่ยนแปลงนี้หมายถึงการเจริญเติบโตนั้นเอง ไม่ว่าการเปลี่ยนแปลงนี้จะเกิดขึ้นในวิถีทางที่น่าพอใจหรือไม่ก็ตาม เช่น เด็กถูกสอนให้รู้สึกวิธีชีวิตรูปแบบ แล่ทำพิเศษหมาย ก็เท่ากับเด็กคนนี้ถูกสอนให้ศึกษาวิธีการไม่ดีนี้ กระบวนการศึกษาที่เกิดขึ้นในสถานการณ์เหล่านี้เป็นเรื่องที่มีขอบเขตพอ ๆ กันที่เกิดขึ้นในโรงเรียนหรือในครอบครัวหรือในบางสถานการณ์ ที่มีผลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมความแตกต่างระหว่างกระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการศึกษา ขึ้นกับลักษณะของสถานการณ์ที่การเจริญเติบโตหรือการเรียนรู้เกิดขึ้น (F. J. Brown, 1965 : 201)

ความแตกต่างระหว่างความหมายของ “Education” (การศึกษา) “Schooling” (การสอนในโรงเรียน) และ “Enculturation” (การปลูกฝังวัฒนธรรม)

Schooling หมายถึง กระบวนการเรียนและการสอนที่เกิดขึ้นชั่วระยะเวลาหนึ่ง โดยเฉพาะเจาะจงกิจขึ้นในสถานที่ใดสถานที่หนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งเรียกว่าสถาบันการศึกษา มีระยะเวลาจำกัด ตามตัวสำหรับกระบวนการนี้ บุคคลที่ทำหน้าที่นี้จะเป็นผู้ที่ได้รับการเตรียม และฝึกหัดอบรมสำหรับงานด้านนี้โดยเฉพาะ

เป้าหมายของ Schooling คือ ผลิตมนุษยชนให้เป็นผู้รักษาไว้และปรับปรุงสังคม วัฒนธรรม หรืออย่างน้อบก็ต้องไม่เป็นผู้ที่ทำลายคุณค่าวัฒนธรรม และโครงสร้างของสังคม

Enculturation หมายถึง กระบวนการที่บุคคลหามาซึ่งวัฒนธรรม เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตของบุคคล เป็นวัฒนธรรมที่เราไม่ได้รับมาโดยการรับการฝึกหัดจากผู้อื่นเท่านั้น แต่ได้มาโดยการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม โดยปราศจากการแนะนำหรือพิงพาจากผู้อื่นด้วย เป็นสิ่งที่ได้มาโดยการสังเกตการณ์ด้วยตนเอง หรือการเลียนแบบจากผู้อื่น เช่น ในการเรียนรู้เรื่องบทบาท ภาระ ภาระทางสังคม การเรียนรู้วิธีชีวิตในบ้านต่างๆ เมื่ออายุถึงวัย

Education ในความหมายแคบ ก็จะหมายถึง Schooling นั่นเอง ความแตกต่างอยู่ที่ว่า Education ไม่ได้หมายถึง การเรียนหนังสือ หรือการไปโรงเรียนเท่านั้น แต่มีความหมายกว้างกว่า Schooling คือรวมถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ทัศนคติ ความรู้สึกนึกคิด ทักษะ และความสามารถที่จะมีความสัมพันธ์อย่างร่วมกับผู้อื่น โดยมีโรงเรียนเป็นสถาบันรับผิดชอบในงานด้านนี้ การฝึกหัดในบางเรื่องซึ่งเป็นการศึกษา ต้องอาศัยเทคนิคหรือพิเศษเป็นความชำนาญเฉพาะอย่าง เช่น การฝึกหัดงานอาชีพ ส่วน Schooling เป็นกระบวนการเรียนการสอน การฝึกหัดงานที่เกิดขึ้นภายในบ้านเท่านั้น นั่นคือ เกิดขึ้นในโรงเรียนนั่นเอง ส่วน Enculturation ใช้ได้ในความหมายที่กว้างกว่า Education คือเป็นความสำเร็จที่เกิดขึ้น โดยไม่ต้องมีการสอน หรือการแนะนำโดยตรงก็ได้

รูปแบบการศึกษา

การศึกษาแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบ คือ

1. การศึกษาในระบบโรงเรียน หรือการศึกษาตามแบบแผนหรือการศึกษาแบบรูปนัย (Formal Education) การศึกษาแบบนี้ต้องเกิดเฉพาะในสถาบันการศึกษาเท่านั้น ครูผู้สอนต้องมีความสามารถและความชำนาญเฉพาะด้าน มีระยะเวลาการเรียนการสอน และมีการประเมินผล การศึกษารูปแบบนี้เริ่มตั้งแต่ระดับประถมศึกษา นั้นขึ้นต้น นั้นขึ้นไปถึง มหาวิทยาลัย และอุดมศึกษา รวมทั้งอาชีวศึกษาด้วย
2. การศึกษาที่ไม่เป็นไปตามรูปแบบ หรือการศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) การศึกษาแบบนี้เกิดที่ใดก็ได้ ไม่จำเป็นต้องมีผู้สอน อาจจะเกิดจากการเรียนรู้โดยตนเอง การเลียนแบบ การเอาตามอย่างทั้งโดยรู้ตัวและโดยไม่รู้ตัวก็ได้ ในสังคมที่ไม่มีระบบโรงเรียน คนใน

สังคมเรียนรู้ หรือได้รับการศึกษาโดยกระบวนการนี้ เช่น เรียนรู้ข้อห้ามหรือจริต (Mores) ของสังคม เรียนรู้แนวปฏิบัติ การดำเนินชีวิต ค่านิยมของสังคมได้

3. การศึกษานอกระบบโรงเรียน (Non-Formal Education) การศึกษาแบบนี้บางอย่างคล้ายกับการศึกษาในระบบโรงเรียน เช่น การศึกษาผู้ใหญ่ สอนเพียง โรงเรียนผู้ด้อยโอกาส เช่นเด็กพิการ ต่างกันตรงที่ว่าการศึกษาแบบที่ 3 นี้ มีระบบการเรียนการสอนต่างกับแบบที่ 1 แต่มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาความรู้ความสามารถเหมือนกัน

การศึกษานอกระบบโรงเรียนนี้มักจะถูกจัดขึ้นในสังคมที่เจริญแล้ว ช่วยเสริมการศึกษาแบบที่ 1 อีกทั้งช่วยเสริมสร้างความรู้ความสามารถให้แก่บุคคลที่ขาดโอกาสทางการศึกษา ให้มีโอกาสสูงขึ้นทั้งในทางสังคมและเศรษฐกิจ ปัจจุบันการศึกษาแบบนี้ได้กลายมาเป็นความจำเป็นต่อสังคม ตัวอย่างได้แก่ การศึกษาผู้ใหญ่ การสอนเพียง โรงเรียนพื้กอาศัย โรงเรียนผู้ด้อยโอกาส ต่างๆ ห้องสมุด การจัดประชุม อบรม สัมมนา เป็นต้น

บทบาทหน้าที่ของการศึกษาที่มีต่อสังคม

การศึกษาเป็นกิจการที่สังคมสร้างขึ้น เพื่อทำหน้าที่อบรมสั่งสอนเยาวชนและประชาชนในระยะแรก ๆ ที่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้น การศึกษามักทำหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมของสังคมแก่เยาวชนเป็นการสำคัญ เมื่อการศึกษาได้พัฒนาขึ้นแล้ว การศึกษาก็ได้ทำหน้าที่ให้บริการสังคมด้วยไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ บทบาทหน้าที่ของการศึกษาที่มีต่อสังคม พолжอธิบายได้ดังนี้

1. ถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง
2. ให้การชัดเจนทางสังคมให้สมาชิกของสังคมปรับตัวเข้ากับสังคมได้ด้วยดี
3. สร้างและถ่ายทอดนิวัตกรรมเทคโนโลยี และความรู้เฉพาะทาง ได้แก่ การคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาเป็นองค์แห่งความรู้และศาสตร์ต่าง ๆ
4. เลือกสรรและกำหนดตำแหน่งทางสังคมให้แก่บุคคล สถาบันการศึกษาจะคัดเลือกคนเข้าสู่ระบบการศึกษา และผู้สำเร็จการศึกษาจะได้สถานภาพและงาน ตามความรู้ความสามารถที่ได้ศึกษามา
5. คุ้มครองเด็กให้เติบโตอย่างมีคุณภาพชีวิต
6. พัฒนานิเวศภysical ของสมาชิกสังคมตามความชอบและความสนใจของบุคคล

7. ขัดเกลาหล่อหลอมให้สมาชิกของสังคมมีความเชื่อในอุดมการณ์ ค่านิยม และวัฒนธรรมตามที่ผู้นำสังคมต้องการ

8. ฝึกฝนวิชาชีพ และวิธีประกอบอาชีพให้แก่สมาชิกของสังคม

ด้วยเหตุที่การศึกษาจะต้องเกี่ยวข้องกับทุกคนในสังคม และมีหน้าที่ relay ประการจึงมีการนองการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ กัน นักสังคมวิทยามองว่าการศึกษาเป็นสถาบันสังคม เพราะการศึกษามีแบบแผน มีองค์กรรับผิดชอบ มีการจัดงานเป็นระบบ มีกฎหมายรองรับ และสมาชิกในสังคมถือว่าการศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต นักวิชาศาสตร์มองว่า การศึกษาเป็นองค์กรของรัฐที่ใหญ่โต มีระบบงานกว้างใหญ่ขยายการไปทุกส่วนของประเทศ มีจำนวนบุคลากรมากที่สุด ให้บริการประชาชนจำนวนมากที่สุด ใช้งบประมาณมาก นักการจัดการมองว่า การศึกษาเป็นระบบงานที่ปฏิบัติหน้าที่สังคมอย่างไร ไม่ใช่ในการผลิตกิจการ มีกระบวนการปฏิบัติงานโดยเฉพาะทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ดังนี้เมื่อการศึกษาได้รับการมองในหลายทัศนะ จึงน่าจะพิจารณา กันให้ละเอียดถี่ถ้วนกันต่อไปว่า การศึกษาของไทยได้มีการยึดแนวคิดและจัดการศึกษาอย่างไร ทำหน้าที่ตอบสนองตามที่สังคมต้องการได้อย่างแท้จริงเพียงใดหรือไม่ (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ดร. ทีปะปาล, 2538 : 39 – 40)

ขยายความต่อไปได้อีกว่า หน้าที่การศึกษาบังรวมถึง

1. การรวมสังคมให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Social Integration) การศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นหน่วยงานสำคัญที่หล่อหลอมบุคคลที่มีความแตกต่างกัน ทั้งในด้านความสามารถ ทัศนคติ อุดมการณ์ เข้าด้วยกัน โดยมีภาษาร่วมกัน มีความรู้สึกเป็นพวกร่วมกัน เช่น ในสหรัฐอเมริกา สถาบันการศึกษาทำหน้าที่สำคัญคือ รวมชนกลุ่มน้อยเข้าด้วยกันให้มีความรู้สึกเป็นพวกร่วมกัน ยึดถือตามวิถีชีวิตแบบคนอเมริกันเหมือนกันหมด

2. การพัฒนาบุคคล การศึกษาในทุกรูปแบบ มีบทบาทพัฒนาคนในสังคมอย่างน้อย 4 ประการ คือ พัฒนาด้านร่างกาย สร้างปัญญา จิตใจและอารมณ์ และพัฒนาด้านการปรับตัวทางสังคม ซึ่งทั้ง 4 ประการนี้ เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตในสังคมอย่างปกติสุขและนำไปสู่การพัฒนาสังคมด้วย

3. สร้างและเสริมประสบการณ์ หน้าที่นี้มีความสำคัญไม่น้อย จะเห็นได้ว่าความก้าวหน้าทางสังคมขึ้นกับการขยายตัวของวัฒนธรรม หรือระดับทางสังคม เช่น การร่วมกันของวัฒนธรรมในอดีตกับการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ ๆ รวมทั้งการพัฒนาความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นการสร้างสรรค์ระบบสังคมใหม่ และเปลี่ยนแปลงรูปแบบความเป็นอยู่ใหม่ เช่น ด้านสุขภาพ

การอาชีพ การพักผ่อน และชีวิตทางบ้าน รวมทั้งรูปแบบแห่งพฤติกรรม ซึ่งการสอนหรือโครงการทางการศึกษาทำหน้าที่สำคัญในเรื่องเหล่านี้

4. เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมอย่างหนึ่งและเป็นกระบวนการควบคุมทางสังคมได้ซึ่งในแต่ละสังคมจะเห็นได้ว่า ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี การศึกษา และกฎหมาย ใช้เป็นตัวควบคุมสังคมได้อย่างดี

5. มาร์เกอริต มีด (Margaret Mead) กล่าวเสริมไว้ว่า การศึกษาสามารถสร้างโลกใหม่ขึ้นได้ ถ้าเราสามารถนำเด็กให้เป็นอิสระจากความกังวล ความกลัว ฝึกให้เด็กคิดและรู้สึกพิจารณาที่จะกระทำ ถ้าเป็นเช่นนี้ได้ เรายังสามารถผลิตมนุษยชนในรูปใหม่ออกมาได้อย่างมีประสิทธิภาพ (W. M. Cave และ M. A. Chesler, 1974) เพราะฉะนั้นเด็กควรจะเติบโตขึ้นมาด้วยการเลี้ยงดูที่คิดตามแนวคิดแห่งประชาธิปไตย คือ แผนที่เราจะจำกัดอนาคตโดยใช้กระบวนการการสอนให้ทำงานแต่ในแนวทางที่วางไว้ แต่ควรจะจัดรูปแบบการศึกษาให้มีลักษณะเป็นการเรียนรู้อย่างอิสระมากกว่า

เป้าหมายแห่งการศึกษา

ไม่ว่าระดับแห่งสภาพชีวิต ความสามารถ และการศึกษาของคนจะเป็นอย่างไรก็ตาม ทุกคนมักจะมีปรัชญาและเป้าหมายแห่งชีวิต ทั้งสองอย่างนี้เป็นการพัฒนาประสบการณ์ให้มีมากขึ้น เพราะฉะนั้นเป้าหมายทางการศึกษาก็ควรนำไปสู่การได้มาซึ่งประสบการณ์ที่สำคัญและจำเป็น เพื่อผู้เรียนรู้จะได้พัฒนาความสามารถที่เขามีอยู่ ด้วยเป้าหมายดังกล่าว ผลของการศึกษาที่ออกมายังต้องให้ประโยชน์แก่ทั้งตัวบุคคลและสังคม

ลักษณะที่แท้จริงของเป้าหมายเกิดขึ้นภายในการกระทำ ไม่ใช่เกิดจากภายนอก การจะมีเป้าหมายนั้นต้องมีการคาดการณ์ล่วงหน้า ว่าผลที่ออกมายจะเป็นในรูปใด เป้าหมายถือสมือนเป็นการแนะนำแนวทางแก่การกระทำ เมื่อเรามีการคาดการณ์ล่วงหน้า ก็เท่ากับเรามีแผน หรือโครงการที่จะนำไปสู่ผลสำเร็จได้

สำหรับเป้าหมายทางการศึกษา เราเป็นผู้ตั้งเป้าหมายให้ระบบการศึกษา ไม่ใช่การศึกษาให้เป้าหมายแก่เรา เป้าหมายนี้อยู่ภายใต้จิตใจของคน ไม่ได้อยู่ในสถาบันทางสังคม ที่ปราศจากชีวิตจริง ดังที่ เจ. เอฟ. โซลติส (J. F. Soltis) กล่าวไว้ว่า การศึกษาไม่มีเป้าหมาย คนเท่านั้น เช่น ครู ผู้ปกครอง นักการศึกษา ฯลฯ เป็นผู้มีเป้าหมาย และจัดตั้งเป็นรูปแบบขึ้น โดยเฉพาะนักการศึกษาทุกคนต้องมีเป้าหมายเป็นจุดรวมอยู่ภายใต้จิตใจ โดยอาจให้เป็นสมมติฐานได้ว่า เป้าหมาย

หรืออุดมหายป่วยทางของการศึกษาเป็นสิ่งที่คนเชื่อมั่นว่าจะได้รับความพอใจ แล้วเห็นคุณค่าที่ได้รับ การศึกษา ดังที่ John Dewey กล่าวว่า การกระทำโดยมีเป้าหมาย คือการกระทำอย่างฉลาด (J. F. Soltis, 1968 : 11 – 12)

เป้าหมายทางการศึกษาได้รับการวิวัฒนาการเรื่อยมาเป็นเวลากว่า ซึ่งนักการศึกษาพยายามที่จะขยายเป้าหมายนี้ให้มีผลต่ออุดมคติและคุณค่าแห่งชีวิต ได้จัดแบ่งเป้าหมายทางการศึกษาอย่างกว้าง ๆ ได้เป็น 5 ข้อ และวิเคราะห์แต่ละข้อให้เข้าใจได้กับรูปแบบแห่งพฤติกรรมเฉพาะอย่างที่จัดได้ว่า เป็นลักษณะของผู้มีการศึกษา วัตถุประสงค์เหล่านี้สามารถใช้ได้กับแบบแผนในชีวิตประจำวันของบุคคล

1. วัตถุประสงค์เพื่อการตระหนักรถึงตนเอง เช่น มีความต้องการที่จะเรียนรู้ มีความรับผิดชอบต่อชีวิตตนเอง ฯลฯ

2. วัตถุประสงค์เพื่อมุ่งยั่งพัฒนา เช่น ช่วยให้ผู้มีการศึกษาเข้าใจกับทุกคน ปรับตัวได้กับทุกสถานการณ์ คงไว้ซึ่งหลักการแห่งประชาธิปไตย ฯลฯ

3. วัตถุประสงค์เพื่อประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ เช่น การรู้ขั้กเดือกดาริชพและการบริโภค พอยังกับคุณค่าทางสังคมในการทำงาน ฯลฯ

4. วัตถุประสงค์เพื่อความรับผิดชอบต่อหน้าที่พลเมือง เช่น เศรษฐกิจ พยายามเข้าใจโครงสร้างและกระบวนการทางสังคม ให้ความร่วมมือสมาชิกในชุมชน ฯลฯ

5. เพื่อให้เข้าใจและเข้าถึงวัฒนธรรม ช่วยกันรักษาปรับปรุงเผยแพร่รอดสังคม

Proposal for Public Education in Postwar America, the Research Division of the NEA ได้วางวัตถุประสงค์กว้าง ๆ ของโครงการการศึกษาอเมริกันไว้ดังนี้คือ จัดให้เด็กผู้เยาว์และผู้ใหญ่ทุกคนที่เข้าเรียนในโรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ได้รับการศึกษาเพื่อที่จะ

ก. ให้นุ่มคลเหล้านี้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข และเป็นประโยชน์ที่สุดตามหลักการแห่งประชาธิปไตยอเมริกัน

ข. นำบุคคลเหล้านี้ให้มีการพัฒนาการ และรักษาไว้ซึ่งสันติสุข ร่วมมือกัน และยุติธรรม แก่ความเป็นระเบียบแห่งโลก

พิจารณาเป้าหมายการศึกษาของไทย จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เราไม่มีเป้าหมายทางการศึกษาของเราโดยเฉพาะ ได้แต่เอาตามอย่างอิทธิพลการศึกษาของฝรั่ง โดยไม่เข้าใจเป้าหมายของระบบการศึกษาของเรารอย่างดีพอ แม้กระทั้งที่ว่าวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อฝึกฝนชีวิตในสังคมทึ้งร่างกายและจิตใจ เพื่อการวิวัฒนาการสืบต่อไปนั้น เราทีซึ่งไม่เข้าใจอย่างถ่องแท้

ในสังคมสมัยก่อน เป้าหมายทางการศึกษาของเรา เพื่อผลิตคนเข้ารับราชการตามความต้องการของประเทศท่านนั้น ต่อมากลางการปฏิรูปสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา ทำให้เกิดอุดมคติใหม่ ๆ ขึ้น จึงกล่าวเป็นว่า เป้าหมายการศึกษาเป็นไปเพื่อสนองความต้องการของสังคมและบุคคล โดยให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ และแผนการปกครอง ประเทศ ส. ศิริรักษ์ ได้วิจารณ์ไว้ว่า ถ้าเป็นเช่นนี้จะเห็นได้ว่า อุดมคติในด้านการดำเนินชีวิตให้สมกับศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ย่อมไม่มี คนจึงกล่าวเป็นสัตว์เศรษฐกิจ เพราะมุ่งแต่ที่อำนาจและทรัพย์ จึงมีการประณามกันว่า ไร้เกียรติ ไร้สังจะ การที่จะมาแก้ไขโดยเพิ่มปริมาณครุเพื่อหวังว่า คุณภาพในอนาคตจะดีขึ้น หรือเพื่อที่เรียนให้นำกัน หรือจัดระบบการศึกษาให้ดีขึ้นโดยดึงกระบวนการปรับปรุงหลักสูตร โดยที่บุคคลเหล่านี้ส่วนมากไม่เคยมีความคิดริเริ่มขั้นมาตรฐานด้านการศึกษามาก่อนว่า การศึกษาในระดับต่าง ๆ ควรเป็นไปในรูปใด ต้องจ่ายเงินเท่าไรจึงจะสัมพันธ์กับเศรษฐกิจการลงทุน การจะแก้ด้วยวิธีเหล่านี้จะไม่ได้ผลอะไร การแก้ไขต้องมุ่งไปที่รากฐานซึ่งเป็นแก่น นั่นคือเป้าหมายหรืออุดมคติของการศึกษานั้นเอง ยังจะนำการศึกษามาจดไว้เพื่อแผนเศรษฐกิจและสังคมนี้เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ ทางที่ดีต้องนำแก่นแท้แห่งอุดมคติในการดำเนินชีวิตออกมานะ และดำเนินการไปตามนั้น ระบบเศรษฐกิจและสังคมจะคล้อยตามไปด้วย กล่าวได้ว่า เป้าหมายที่แท้จริงคืออุดมคติของการศึกษา จะต้องเป็นเป้าหมายแห่งการดำเนินชีวิตของแต่ละปัจเจกบุคคล และเป็นเป้าหมายหรืออุดมการณ์ของรัฐและสังคมด้วย (สุลักษณ์ ศิริรักษ์, 2514 : 47 – 48)

ที่มีผู้กล่าวว่า ระบบการศึกษาของเราไม่มีอุดมคติหรือเป้าหมายนั้น อาจจะเป็นจริงในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่งก็ได้ แต่กล่าวไว้ว่า ต้องแต่เดินทางถึงการจัดการศึกษาสมัยใหม่ เราเมืองไทยเป็นเป้าหมายสูงสุดสำหรับการศึกษาของไทยมาตลอด แม้จะเอาการศึกษาอย่างฝรั่งมาใช้ เรายังไม่ได้เลยเป้าหมายอันสำคัญของสังคมไทย โดยเพียงแต่เราอาจรู้สึกตื่นเต้นก็ได้ โดยมีพุทธศาสนาเป็นหลักออยู่เสมอไป ดังเช่นที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงกล่าวเจ้ออยู่หัวทรงประยุกต์วิทยาการอย่างใหม่เข้ากับหลักธรรมที่เป็นแก่นแท้โดยตลอด เพราะพุทธธรรมของเรายังไใช้ได้กับทุกระดับ ทุกถาวรสัมย ถ้าเป็นเช่นนี้จะเห็นได้ว่า เป้าหมายการศึกษาของเราจะเป็นดังเช่นเป้าหมายในการดำเนินชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ คือไม่ใช่เป็นเพียงวิถีทางที่นำไปสู่ผล คือการดำเนินชีพ ไม่ใช่มุ่งไปที่ว่า ใครเรียนมากค่าตัวจะสูงขึ้นตามขั้นตอนการศึกษา ในปริญญาไม่ใช่เครื่องวัดค่าจ้างสำหรับคน แต่จะมุ่งหมายที่สำคัญคือ การประพฤติอย่างมนุษย์โดยมีอิสรภาพ เข้าใจโลก และเข้าใจตัวเอง ต่างคนต่างทำหน้าที่ในสังคม โดยการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สมกับคำกล่าวที่ว่า การศึกษาร่วมถึงวิธีการค่าง ๆ ที่สังคมพยายามทำ หรือเริ่งให้กระบวนการเรียนรู้ รวมถึงกระบวนการที่จะไปสู่การก่ออุปนิสัย

และทัศนคติ ตลอดจนการสั่งสอนอย่างเป็นทางการ ซึ่งได้รับจากศาสตราจารย์ และอาจารย์ และ การเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ อันได้รับจากสังคม วัฒนธรรม การเมือง ตลอดจนผลได้ยังเกิด จากการประกอบอาชีพนั้นเอง และที่ว่าการศึกษาเกิดจากสามารถในสังคมซึ่งทรงคุณวุฒิสูงกว่า พยายามกำหนดการวิพัฒนาของคนรุ่นต่อไปให้เป็นไปตามอุดมคติแห่งชีวิตของคนในรุ่นตน กล่าวได้ว่า อุดมคติแห่งชีวิตของคนไทยมีอะไรยิ่งไปกว่าอุดมคติในทางพุทธศาสนาหรือไม่ การนำอุดมคติอันดังเดิมนี้มาประยุกต์ใช้กับวิชาการแผนใหม่ ให้กับความเป็นมนุษย์ที่มีจิตใจสูงนั้น มีอะไรดีไปกว่านี้หรือ ไม่ว่าจะในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต

สำหรับการศึกษาในปัจจุบัน มีจุดมุ่งหมายให้ผู้ได้รับการศึกษาเกิดระเบียบวินัยในตนเอง ให้มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อการกระทำต่าง ๆ ต่อชุมชน เพื่อช่วยให้ชุมชนของตนมั่นคงถาวรสืบไป และอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขในระบบประชาธิปไตย

อย่างไรก็ตาม อย่างน้อยเป้าหมายของการศึกษาควรเป็นไปเพื่อให้มนุษย์

1. มีความรู้ขั้นต่ำ อย่างน้อยเพื่อให้เข้าอยู่ได้ในสังคม และเพื่อหาความรู้เพิ่มเติมได้ด้วย
2. มีวิชาชีพเพื่อหาเลี้ยงชีพได้
3. มีความสนใจ ความสามารถ และครรภ์แสวงหาวิชาความรู้ด้วยตนเอง จะได้สามารถเรียนรู้ และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตัวเอง นับเป็นการพัฒนาประสิทธิภาพในการใช้สติปัญญาของเด็ก ๆ ตลอดจนสร้างความเชื่อมั่นในตนเอง
4. มีเหตุผลรู้จักใช้วิจารณญาณ และทำงานให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม
5. เข้าถึงวัฒนธรรมและจริยธรรม สามารถถ่ายทอดไปยังคนรุ่นอ่อนได้ ซึ่งเป็นผลให้อันสำคัญ ของมนุษยชาติ

(สุลักษณ์ ศิริรักษ์, 2517 : 15)

ปรัชญาการศึกษา

ในปัจจุบันเมื่อบ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้น หลักปรัชญาในการดำเนินชีวิตได้เปลี่ยนแปลง จากแบบอุดมคตินามาเป็นแบบที่สามารถปฏิบัติได้จริง ๆ มากขึ้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางการศึกษาด้วย โดยเปลี่ยนจากแบบอุดมคติ (Idealism) มาเป็นแบบที่เรียกว่า เน้นการปฏิบัติ (Pragmatism) หรือ Instrumentalism หรือ Experimentalism คือ มุ่งถือผลจากการปฏิบัติ เป็นสำคัญ ซึ่งตรงข้ามกับปรัชญาการศึกษาแบบเดิม เพราะเป็นการยกที่จะประสบผลสำเร็จตาม

อุดมคติที่ตั้งไว้ แต่ปรัชญาการศึกษาแนวใหม่ มุ่งการปฏิบัติที่เกิดประโยชน์แก่สังคม โดยถือหลักความจริงที่ค้นหาได้โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เรียกการศึกษาแบบนี้ว่า การศึกษาแบบก้าวหน้า (Progressive Education) หรือการศึกษาแบบสมัยใหม่ (Modern Education) นอกจากนี้ยังทำให้แนวการศึกษาช่วยปรับปรุงการดำเนินชีวิตให้เป็นประโยชน์อย่างแท้จริงขึ้น เรียกว่า Life Adjustment Education

วิลเลียม เจนส์ (William James) นักปรัชญาในศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นเจ้าของปรัชญา แต่คนส่วนใหญ่ยอมรับกันว่า John Dewey เป็นบุคคลผู้มีบทบาทสำคัญที่สุดทางแนวปรัชญาการศึกษา ยุคใหม่ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในประเทศไทย ฯ ที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตย เพราะเป็นความคิดที่ส่งเสริมการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยให้ประชาชนมีความเสมอภาคกัน มีความรับผิดชอบร่วมกัน ให้ชุมชนดำรงอยู่ได้โดยปกติสุข ส่งเสริมให้ปัจเจกบุคคลได้เจริญเติบโตตามความสามารถของตน โดยอาศัยการศึกษาเป็นหลัก

ปรัชญาการศึกษาทางฝ่ายอุดมคติ เป็นไปในแนวที่ว่า เราต้องการให้เด็กเป็นคนอย่างไร ตามที่เราต้องการโดยคิดว่า คนที่ดีที่สุดนั้นควรจะเป็นคนอย่างไร แล้วเราก็ห้ามเด็กไม่ให้ทำอะไร ที่เราคิดว่าไม่ถูกต้อง โดยมุ่งให้เด็กทำแต่สิ่งดี ยึดถือวินัยเป็นสำคัญจนเป็นนิสัยที่ดี ถ้าเด็กฝ่าฝืนก็ใช้วิธีลงโทษ แต่หลักปรัชญาแนวใหม่นั้น John Dewey ยึดถือว่า การศึกษาเป็นกระบวนการในการสร้างบุคคลโดยอาศัยประสบการณ์อันจะช่วยให้เกิดคุณค่าทางสังคม ด้วยวิธีการสร้างสมรรถภาพของแต่ละบุคคล มีความสามารถที่จะเป็นประโยชน์แก่สังคมโดยให้เข้าได้ทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยตัวเอง นั่นคือ เด็กจะเรียนรู้ในสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง และจะสามารถเปลี่ยนแปลงความคิดของตน และปรับตัวเองให้เข้ากับสถานการณ์ได้ เพราะสามารถเรียนรู้ได้จากประสบการณ์ของตัวเอง ฉะนั้น ในการเรียนการสอน จึงไม่ควรเป็นการบอกให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างที่สอนกันมาแต่เดิม แต่ควรสร้างสภาพภาวะการณ์ให้เกิดพฤติกรรมในทางการเรียนรู้ขึ้น ซึ่งเท่ากับสามารถปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพชีวิตจริง ครูเป็นผู้ให้เด็กทำตามสั่ง ไม่ใช่ให้เด็กลงมือปฏิบัติการด้วยตัวเอง

ความคิดตามหลักปรัชญาของ Dewey ว่า การกระทำ ก่อให้เกิดประสบการณ์ ประสบการณ์ ก่อให้เกิดความรู้ขึ้นในจิตใจของเด็กตามสภาพแวดล้อม และความรู้จากประสบการณ์ช่วยให้จิตใจของมนุษย์องค์งานขึ้น และสามารถปรับตัว เข้าได้กับสถานการณ์ต่าง ๆ

นอกจากนั้n Dewey คิดว่า การศึกษาเป็นกระบวนการต่อเนื่องไม่รู้จักจบเกี่ยวเนื่องไปคลอดชีวิต

ส่วนปรัชญาการศึกษาในระดับอุดมศึกษาแบ่งออกได้เป็น 2 แนวกว้าง ๆ

1. แนวแรกเน้นความรู้เชิงทฤษฎี โดยมุ่งให้มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งฝึกฝนให้มุขย์เกิดความสามารถทางปัญญามากขึ้น โดยให้มหาวิทยาลัยเป็นสถานที่ประสิทธิ์ประสาทความรอบรู้ในวิชาการ แขนงต่าง ๆ ผู้ผ่านการศึกษาในแนวปรัชญาไม่ก็จะมีความรู้เฉพาะในด้านวิชาการทั่ว ๆ ไป วิชาชีพ คิดตัวบ้าง และสามารถเข้าใจเห็นความสำคัญของคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ แต่ปรัชญาแนวนี้ก่อให้เกิดปัญหาว่าผู้เรียนรู้อาจจะเกิดปัญหาในการครองชีวิต เพราะยากที่จะนำวิชาที่เรียน ซึ่งเน้นหนักในทางความคิดและทฤษฎีมาให้เข้ากับสภาพจริงในสังคม

2. ปรัชญาแนวที่สองเน้นการประยุกต์ทฤษฎี ไปในทางที่จะใช้เป็นประโยชน์ได้ คือ ส่งเสริม การเรียนรู้จากประสบการณ์ หรือข้อเท็จจริงอันมีคุณค่าต่อตนเองและส่วนรวมด้วย คือยังให้ความรู้ ที่ช่วยให้ดำรงตนอยู่ในสังคมได้ และยังให้ความรู้ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนอีกด้วย

เมื่อนำปรัชญาทั้งสองแนวมาพสมร่วมกัน หน้าที่ของมหาวิทยาลัยตามปรัชญาพสม ควรมี วัตถุประสงค์ คือ

1. เพื่อพัฒนาความอง Kong ของศิลปะ และความเจริญทางความคิด อันนำไปสู่ความ ก้าวหน้าทางวิทยาการ
2. เพื่อสร้างกำลังคนระดับวิชาอาชีพขั้นสูงเพื่อพัฒนาสังคม
3. เพื่อเป็นแหล่งวิทยาการที่จะเอื้ออำนวยประยุทธ์ต่อการพัฒนาชุมชน
4. เพื่อทำนุบำรุงส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม
5. เพื่อพัฒนาคนให้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมและจริยธรรม ให้สามารถดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า ต่อตนเองและต่อผู้อื่น

ถ้าสถาบันอุดมศึกษาสามารถบรรลุเป้าหมายเหล่านี้ได้ หมายถึงการก่อให้เกิดความก้าวหน้า ทางศิลปะ ความสุขส่วนตัว และความเจริญแก่ส่วนรวมได้ (บรรพต วีระสัย, 2517)

ประวัติการศึกษาไทย

การศึกษาในสมัยโบราณ ได้รับอิทธิพลจากศาสตร์พราหมณ์และพุทธศาสนา อิทธิพลนี้ ไม่ได้มีแต่เฉพาะด้านการศึกษาเท่านั้น แต่ยังได้เกี้ยวพันไปถึงศิลปวัฒนธรรมตลอดจนถึงจิตใจของ ประชาชนด้วย

การศึกษาในสมัยสุโขทัย กล่าวได้ว่า แบ่งออกเป็น 4 สาขา คือ

1. จริยศึกษา ได้แก่การสอนศีลธรรมจรรยา พุทธศาสนาแบบหินayan เป็นหลัก มีพระในลักษณะของศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้สอน ใช้วัดเป็นสถานที่ศึกษา การสอนเน้นหนักไปในด้านปฏิบัติ

2. พลศึกษา สอนวิชาป้องกันตัวสำหรับผู้ชายเมื่อเวลาไม่มีศึกษาราม ครูผู้สอนคือผู้มีฝีมือในการสอนทั้งในราชสำนักและแก่สามัญชนทั่วไป

3. ภูมิศึกษา ส่วนใหญ่ศึกษาจากวัด มีพระเป็นผู้สอน สอนอ่านเขียนภาษาไทย บาลี และวิชาความรู้เบื้องต้นทั่วไป

4. หัตถศึกษา ส่วนใหญ่ศึกษาภายในบ้าน พ่อแม่มีความรู้ด้านอาชีพได้ถ่ายทอดวิชาด้านนั้นให้แก่ลูกหลาน เพื่อเป็นเครื่องมือหากินดำรงวงศ์ตระกูลต่อไป ผู้หญิงก็ได้รับการฝึกหัดอบรมเรื่องงานบ้าน งานซ่างสตรีทั่วไป ด้านอาชีวศึกษานี้คงมีสอนกันแต่ในตระกูลเท่านั้น

สถานศึกษาที่นับว่าสำคัญนอกจากบ้านมี 3 แห่ง คือ

1. สำนักสงฆ์ หรือวัด มีพระเป็นผู้สอน ผู้เรียนได้แก่ลูกหลานบุนนาคและคนทั่วไป ส่วนใหญ่สอนจริยศึกษา ศิลธรรมจรรยาและเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา รวมทั้งสอนภาษาบาลี ภาษาไทยใหม่ และวิชาสามัญเบื้องต้นอื่น ๆ

2. สำนักประชาราชบัณฑิต เป็นที่ศึกษาของบรรดาลูกหลานเจ้านายเชื้อพระวงศ์ และบุนนาค ข้าราชการบริพารที่ใกล้ชิด วิชาสอนก็มีดังที่กล่าวข้างต้น แต่ผู้สอนเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เช่น พระมหาณ ผู้เข้าศึกษาต้องจ่ายค่าตอบแทนแก่ครู

3. ราชสำนัก เป็นศูนย์กลาง เจ้านายเท่านั้นจึงจะเรียนได้ มีวิชาเรียนหลายสาขา ก่อตัวได้ว่า ตั้งแต่ปลายสมัยสุโขทัยเป็นต้นมา วัดกับประชาชนเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด วัดมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ตลอดจนการศึกษาอย่างมาก

การศึกษาในสมัยอยุธยา สมัยนี้ได้นำวิธีการทดลองอย่างของขอมเข้ามาใช้ เช่น ราชพิธีต่าง ๆ คำราชาศัพท์ การบริหารราชการแบบตุสค์มกุฎ การเขียนหนังสือ คือเอากระไว้หน้าหรือหลัง ล่าง หรือบนคละกันไป ๆ ฯลฯ สิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงคือ การนับถือพุทธศาสนาแบบพินัย ศิลปะดั้นเด็ก ที่เจริญรุ่งเรืองมาก

การปักครองที่มีแบบแผนตั้งแต่สมัยพระเจ้าอู่ทองทำให้การศึกษาแพร่หลายตามหัวเมือง เอก โภ ศรี จัตวา กว้างขวางขึ้น แต่การศึกษาพิเศษไปจากสมัยสุโขทัยขึ้น การศึกษาส่วนใหญ่ของประชาชนอยู่ที่วัด เกิดมีประเพณีว่า ผู้ชายจะต้องอุปสมบทเมื่ออายุครบ 20 ปี เพื่อศึกษาพระธรรม วินัย และปฏิบัติศาสนกิจซึ่งถือเป็นการศึกษาอย่างหนึ่ง คือด้านจริยศึกษาและพุทธศึกษาควบคู่กันไป ส่วนเด็กชายมักถูกส่งไปอยู่กับพระที่วัด เพื่อศึกษาเล่าเรียนและอบรมศิลปะธรรมจรรยา นอกจากความรู้ด้านจริยศึกษาและพุทธศึกษาแล้ว บางท่านอาจสอนหัตถศึกษา เช่น วัดเจียน แกะสลัก การซ่างฝีมืออื่น ๆ ด้วย ดังนั้นวัดจึงค้ายกับเป็นโรงเรียนแบบผสมนั่นเอง นอกจากนั้น ความรู้

ด้านหัดศึกษาหรืออาชีวศึกษานั้นยังเรียนรู้ได้จากพ่อแม่ภายในครอบครัวด้วย ส่วนด้านพลศึกษาก็ดำเนินไปตามแบบเดิมเช่นเดียวกับสมัยสูงโภทัย

รู้ในสมัยอยุธยาไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาโดยตรง เมื่อносัมัยสูงโภทัย ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงทรงสั่งสอนประชาชนด้วยพระองค์เอง สมัยอยุธยาการศึกษาถูกยกเว้นเป็นส่วนใหญ่ รู้มีส่วนเกี่ยวข้องแต่ทางอ้อม

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พอกฝรั่งเศสได้เข้ามาตั้งสำนักสอนศาสนาขึ้น รับสอนเด็กไทยเพื่ออบรมเป็นสามเณรในคริสต์ศาสนา มีสอนวิชาการอื่น ๆ ด้วย เช่น วิชาการแบบยุโรป ด้านศาสนาคริสต์ ภาษาฝรั่งเศส การต่อเรือ ก่อสร้าง เรียกว่าโรงเรียนสามเณร ในสมัยนี้พุทธศึกษา ก้าวหน้ามาก มีการเรียนภาษาต่างประเทศมากขึ้น เช่น ภาษาพม่า มองغاลี ลาว เบอร์มิงแฮม และสมเด็จพระนารายณ์ทรงเรียนตำราภาษาไทยเล่มแรกขึ้น ชื่อว่า “จินดานณี” นับได้ว่าการศึกษาในด้านต่าง ๆ ทั้งอักษรศาสตร์ วรรณคดี และศิลปะ เจริญรุ่งเรืองมากโดยเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนปลาย จนกระทั่งเสียกรุงแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 ทุกสิ่งทุกอย่างถูกทำลายลงแม้กระถั่งวัด

การศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยา ภายหลังที่ได้มีการชำระล้างมลทินแก่พุทธศาสนาแล้ว การศึกษาในสมัยพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเริ่มเข้ารูปเดิมตามแบบอยุธยา แต่ก็เป็นการยากที่จะฟื้นฟูทุกสิ่งทุกอย่างให้เรียบร้อยได้ภายในระยะเวลาแค่ 15 ปี ก่อนผลัดแผ่นดินใน พ.ศ. 2325

การศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ดัน เริ่มตั้งแต่รักาลที่ 1 ถึงที่ 4 การศึกษาเจริญกว้างขวางขึ้น หนังสือแบบเรียนมีมากขึ้น อักษรศาสตร์ การแพทย์ การช่าง ได้รับความสนใจมากขึ้น

รักาลที่ 1 ทรงสังคมนาชีระพระไตรปัจฉกให้ถูกต้อง เพื่อเป็นหลักในการศึกษาและสั่งสอนพระพุทธศาสนาสืบต่อไป ทรงสร้างหอสมุดแห่งแรกขึ้นในประเทศไทย และจัดว่าเป็นโรงเรียนอิกประเทหนองซึ่งตั้งอยู่ในวัด แต่เป็นวัดที่ไม่มีพระภิกษุจำพรรษา

รักาลที่ 2 ทรงตั้งโรงทานหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ใช้เป็นที่เลี้ยงอาหารคาวหวานแก่พระและข้าราชการ เป็นที่บริจากพระราชทรัพย์แก่คนชราและคนพิการ เมื่อหมดเวลาที่ใช้เป็นที่แสดงพระธรรมเทศนาและสอนหนังสือวิชาการต่าง ๆ แก่คนทั่วไป จึงกลายเป็นมีสถานศึกษาเพิ่มขึ้นอีกประเทหนองนั่งอกเหนือไปจากวัด

รักาลที่ 3 นับว่าเป็นพระมหาจัตุริษที่ทรงกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่การศึกษาอย่างยิ่ง คือ โปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิต ผู้เชี่ยวชาญในแขนงวิชาต่าง ๆ กระทำวิทยาทาน โดยจารึกวิทยาการต่าง ๆ ลงในแผ่นศิลา ส่วนใหญ่เป็นวิชาชีพชั้นสูง เป็นที่ห่วงวิชาแกน บางทีก็มีรูปเขียน รูปปั้นประกอบคำอธิบายไว้ด้วย ทำให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น วิชาการที่จารึกลงนี้ได้แก่ หมวด

อักษรศาสตร์ เช่น โคลง สันท์ กายพย์ กลอน หมวดวิชาช่างฟื้มือได้แก่ ช่างเขียน แกะสลัก หล่อปั้น นับว่าด้วยประชตุพนเป็นตลาดวิชาที่สำคัญมาก เช่นเดียวกับหมวดวิทยาลัยในปัจจุบันนี้

รัชกาลที่ 4 ทรงก่อให้เกิดประโภชน์แก่ประเทศไทยในสมัยต่อมาเป็นอย่างยิ่ง ในสมัยนี้ การศึกษาจริญเพร่หลายขึ้นกว่าเดิม มีการนำรูปแบบในด้านต่าง ๆ ของฝรั่งมาใช้มากขึ้น พระองค์ทรงพยายามเปลี่ยนทัศนคติของคนไทย โดยให้มีการสนับสนุนให้ผู้หญิงได้มีโอกาสเรียนหนังสือมากขึ้น โดยทรงเปิดโรงเรียนทดลองสำหรับสตรีโดยเฉพาะเป็นครั้งแรกในพระบรมมหาราชวัง สอนภาษาอังกฤษด้วยแต่ไม่เป็นที่นิยม เพราะนักเรียนไม่สนใจ และครุกพยาบาลโน้มน้าวจิตใจให้นักเรียนเข้ารีต

สรุปได้ว่า การศึกษาแบบโบราณของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นการศึกษานินด์ไม่มีแบบแผน หรือที่เรียกว่า Informal Education คือ ไม่มีโรงเรียนสำหรับเรียนหนังสือโดยเฉพาะ ไม่มีหลักสูตรว่าจะเรียนวิชาอะไรบ้าง เรียนมากน้อยเพียงไร ไม่กำหนดเวลาเรียน ไม่มีการวัดผลการศึกษา ไม่มีแผนการศึกษา รู้ไว้ได้เป็นผู้จัดการศึกษาโดยตรง มองให้วัดเป็นผู้จัดตามกำลังความสามารถของแต่ละวัด พระที่เป็นครูไม่ได้รับค่าตอบแทนเป็นเงิน เป็นไปในรูปแรงงาน การเรียนวิชาความรู้สาขาใดสาขาหนึ่งเป็นพิเศษนั้นมีอยู่มาก นอกจากลูกของเจ้านายและข้าราชการชั้นสูง ในรัชกาลที่ 3 – 4 พากคนชั้นสูงเริ่มนิยมเรียนวิชาการแบบยุโรป เช่น ปรัชญาตะวันตก ความรู้เรื่องเครื่องจักรกลไก จั่งฝรั่งมาสอน สำหรับช่างฟื้มือสอนกันอยู่ในครอบครัวไม่เผยแพร่ให้คนนอกสกุลรู้ ผู้หญิงน้อยคนอ่านออกเสียงได้ เพราะไม่นิยมให้ลูกผู้หญิงเรียนหนังสือ นอกจากนั้น การศึกษาแบบ informal นี้ การเรียนส่วนใหญ่ใช้ท่องจำ ไม่มีการส่งเสริมให้ใช้ความคิดริเริ่ม ครูเป็นผู้ต่อหนังสือให้ แล้วเด็กนักเรียนเอาไปท่องจำหรือหัดเขียนเอาเอง การลงโทษเป็นการทำให้เจ็บหายเป็นส่วนใหญ่

การศึกษาในปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน คือ เป็นการศึกษาที่เข้ารูปมีระเบียบแผน หรือที่เรียกว่า Formal Education คือ มีโรงเรียนเป็นสถานศึกษาเล่าเรียน มีครูสอน มีหลักสูตรเรียนไว้ชัดเจนสำหรับแต่ละชั้น แต่ละระดับ มีกำหนดวิชาที่ต้องเรียน กำหนดเวลาเรียน การเข้า – เลิกเรียน มีการวัดผลการศึกษารอบปริบูรณ์

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงมุ่งปฏิรูปประเทศไทยในด้านการปกครอง ตั้งคุณ สุขากินาด และอนามัย การคุณนาคม และการศึกษา เพื่อให้บ้านเมืองทันสมัยและทันกับเหตุการณ์ ในการปฏิรูปต้องใช้บุคคลผู้มีความรู้นำรับราชการ รูปการศึกษาของไทยแต่เดิมที่ต้องแบลี่ยนแปลงไปให้สอดคล้องกับความต้องการของประเทศไทย เป็นการจัดการศึกษาเพื่อฝึกคนเข้าทำงานกับรัฐ เป็นประการ

สำคัญ บรรดาผู้ที่เข้ามาถวายตัวรับใช้ส่วนใหญ่มาจากตระกูลสูง แต่ยังไม่มีความรู้ในทางหนังสือ ดีพอที่จะเข้ารับหน้าที่ในตำแหน่งต่างๆ ได้ จึงโปรดให้จัดตั้งโรงสอนขึ้นเป็นครั้งแรก โดยไม่ได้สอนตามวัด ที่บ้านหรือในราชสำนัก นับเป็นจุดเริ่มแรกที่มีลักษณะเป็นโรงเรียนอย่างแท้จริง นับเป็นโรงเรียนอย่างแท้จริง นับเป็นโรงเรียนสอนภาษาไทยแห่งแรกในประเทศไทย โดยจัดตั้งเป็นโรงเรียนหลวง (Public School) ซักชวนให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการส่งบุตรหลาน เข้าศึกษาแล้วเรียน ต่อมาระองค์ทรงคำว่าที่จะขยายการศึกษาให้กว้างขวางออกไปในหมู่ราษฎรสามัญ โดยใช้วิธีการสอนแบบโรงเรียนหลวงที่ทรงจัดตั้งมาแล้ว โดยจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นเป็นแห่งแรกที่วัดมหาธาตุ เมื่อ พ.ศ. 2428 ในปี พ.ศ. 2430 โปรดให้ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นทำหน้าที่จัดการศึกษาโดยเฉพาะ ต่อมาก็ได้ออนุญาตให้เอกชนจัดตั้งโรงเรียนรายบุรุษ (Private School) ขึ้นทำการสอนภาษาไทยอย่างโรงเรียนที่สรุจดังต่อไปนี้

สรุปได้ว่า ในสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงการศึกษาเป็นพื้นฐานของการปรับปรุงทุกอย่าง ดังนั้นรัชกาลที่ 5 จึงได้ขยายการศึกษาออกไปอย่างกว้างขวางทั่วในเมืองและตามหัวเมือง ให้ราษฎรได้มีโอกาสสร้างการศึกษามากขึ้น จัดเป็นสถานที่ตั้งการศึกษาเป็นส่วนใหญ่ โดยมีพระเป็นกำลังสำคัญในการสั่งสอนขณะเดียวกันกับการผลิตครุให้เพิ่มขึ้น การตั้งกระทรวงศึกษาธิการเท่ากับเป็นการทำให้ระบบรูปแบบการศึกษามั่นคงขึ้น

ในรัชสมัยรัชกาลที่ 6 การศึกษาได้ขยายถึงขั้นอุดมศึกษา โดยทรงจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น เป็นแห่งแรกในประเทศไทย ทรงปฏิรูปการศึกษาให้กว้างขวางขึ้น และทรงออกพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับขึ้นด้วยใน พ.ศ. 2464

เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ. 2475 คณะราษฎรผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองได้กำหนดหลัก 6 ประการขึ้นเป็นนโยบายการปกครองบริหารประเทศ หลักการศึกษาเป็นหลักสำคัญหลักหนึ่ง โดยที่จะให้การศึกษาแก่ราษฎรอย่างเต็มที่ อีกทั้งมีการจัดวางแผนการศึกษาชาติ และแผนปฏิบัติการต่างๆ ขึ้น

ส่วนการศึกษาของไทยสมัยหลังสังคมโภคกรุงที่ 2 นั้น การจัดการศึกษาผิดไปจากเดิม บ้าง โดยเฉพาะในด้านวิธีสอน ตลอดจนการให้สิทธิเสรีภาพแก่นักเรียนมากขึ้น เพราะได้รับความร่วมมือจาก UNESCO และต่างประเทศมากขึ้น โดยส่งผู้เชี่ยวชาญมาประจำ ช่วยเหลือด้านอุปกรณ์การศึกษา ให้ทุนกรุ๊ไทยไปเรียนต่อต่างประเทศ ทำให้อิทธิพลของการศึกษาแบบอเมริกันแพร่หลายมากขึ้น อิทธิพลของประเทศอังกฤษและในภาคพื้นยุโรปคล่องไประดับสูง จึงมีการศึกษาที่หลากหลายมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วด้วย (พงศ์อินทร์ สุขุม, 2515)